

سخن سردبیر

دوره سلطنت قاجار در تاریخ معاصر هنوز و آن طور که باید و شاید و به طور دقیق و عمیق بررسی نشده و نیازمند توجه مراکز پژوهشی برای بررسی دقیق مبتنی بر اسناد و متون است.

قاجارها از بدو تشکیل حکومت در ایران وارد گردونه سیاست بین المللی شدند بدون آنکه شناخت کافی و وافی از سیاست بین المللی و توسعه طلبی و استعماری روز افزون حکومت های اروپائی داشته باشند. نگاهی به تاریخ کشورهای آسیایی، آفریقائی در عصر جدید و حتی قاره آمریکا مؤید این مقال است.

در یک نگاه سریع و گذرا بر تاریخ معاصر آسیا در می یابیم که فقط سه یا چهار کشور در این قاره پهناور از استقلال برخوردار بودند و بقیه کشورها تحت سیطره استعمار پرتغال، اسپانیا در آغاز و بعدها فرانسه و انگلیس درآمد بودند. چین، بالنسبه استقلالی داشت و درگیر مطامع استعمارگران و ژاپون مستقل و درگیر منازعات داخلی و پایان آن با پیروزی موتسوهیتو MutsuHito امپراتور تجددطلب ژاپن بر مالکان و عناصر ارتجاعی کشور فرمان تأسیس پارلمان را صادر نمود (۱۸۸۹ م / ۱۳۰۷ ق).

چنین بود وضعیت دو کشور شرق دور آسیائی، اما در غرب آسیا هم دو کشور از استقلال برخوردار بودند یعنی ایران و عثمانی و هر دو به تفاوت در عرصه رقابت شدید سیاسی و اقتصادی دول اروپائی و هر دو کشور با رژیم سلطنتی استبدادی، با این تفاوت که امپراتوری عثمانی صحنه رقابت و کشمکش سیاسی و نظامی دول انگلیس، اتریش، فرانسه و روسیه بود و ایران عرصه جولان تحریکات و دسیسه های دو همسایه

قدرتمند شمالی (روس) و جنوبی (انگلیس) بود.

هر دو کشور ایران و عثمانی، مسلمان و از جهات زیادی مشابه هم بودند، چنانکه نهضت فکری و جنبش آزادیخواهی و مشروطه‌طلبی و مبارزه با یوغ استبداد در هر دو کشور مقارن یکدیگر بود، با این تفاوت که ایران چند ماه زودتر صاحب رژیم پارلمانی شد و سپس در کشور عثمانی هم حکومت پارلمانی برقرار گردید.

تجزیه و تحلیل ریشه‌ها و علل انقلاب مشروطه ایران و اینکه چه انگیزه‌هایی ملت ایران را بدین حرکت آزادیخواهانه سوق داد به طور دقیق بررسی نشده؛ هر یک از مورخان تاریخ معاصر علل چندی از قبیل: فکری و فرهنگی، سیاسی، اقتصادی را ذکر می‌کنند و گروهی دیگر تا حدی عمیق‌تر توجه کرده از شکست ایرانیان در آغاز سلسله قاجار و عهدنامه ترکمانچای شروع کرده و با پیگیری اقدامات میرزا تقی خان امیرکبیر که خوش درخشید ولی دولت مستعجل بود و بنای نخستین کاخ دانش‌نویس (دارالفنون) و نشر روزنامه، سیاست موازنه منفی در مقابل دول خارجی و همسایگان شمالی و جنوبی، اقدامات میرزا حسین خان مشیرالدوله و ترتیب سفرهای خارجی شاه ایران که در تاریخ ایران برای نخستین بار صورت می‌گرفت، واگذاری امتیازهای متعدد، اخذ وام‌های بی‌در پی و واگذاری مهم‌ترین منبع درآمد دولت یعنی گمرکات به بیگانگان به عنوان وثیقه و محل پرداخت اقساط وام‌ها، شورش مردم علیه امتیاز انحصار توتون و تنباکو به عنوان نخستین جرعه در برابر حکومت خودکامه ناصرالدین شاه با فتوای مرجع عالی شیعیان برضد امتیاز، آشنائی گروهی از مردم با نظام پارلمانی اروپا، دورشدن از سنت‌ها، ترور ناصرالدین شاه به ضرب گلوله میرزا رضا کرمانی که با شلیک گلوله نه تنها شاه را از پای درآورد، بل دیوار حریم امنی که خود پناهنده آن بود فروریخت، انتشار روزنامه هائی که در خارج ایران منتشر می‌شدند و با همه سعی مأموران دولتی باز به دست مردم می‌رسید و سبب روشن شدن افکار مردم ایران می‌شد، عزل امین سلطان با قریب به نیم قرن صدارت و جانشینی امین الدوله که خود از منورالفکران بود و مشوق ترویج معارف جدید و تاسیس مدارس ملی بود، ظلم بی حد و حصر حکام در ایالات و ولایات، همه و همه را از علل بیداری افکار و نهضت مشروطه مردم ذکر می‌کنند.

افزون بر این موارد یاد شده که عوامل داخلی بودند از عوامل خارجی همچون ترقیات سریع ژاپن، جنگ ۱۹۰۵ میان روس و ژاپن و شکست مفتضحانه روس‌ها که

موجب شادمانی مردم ایران و گویی انتقام دو شکست ایرانیان از روس‌ها بود، گرانی قند که سببش همین جنگ بود و به فلک بستن دو تن از تجار، به منزله کبریتی بود مشتعل بر انبار باروت، و عدالتخواهی مردم با حمایت علما و روحانیان زمینه‌ساز حکومت پارلمانی در ایران شد.

فرمان تاسیس عدالتخانه و امتناع عین الدوله صدر اعظم با همراهی مرتجعان سنتی که پیوسته مخالف هر گونه نوع آوری بودند منجر به صدور فرمان تشکیل مجلس شورای ملی شد، فرمانی که در تاریخ معاصر از آن به فرمان مشروطیت یاد می‌شود، فرمانی که بلافاصله با استقبال عامه مردم مواجه شد و با اندک فاصله نخستین مجلس شورای ملی برپا شد و مظفرالدین شاه در افتتاحیه آن گفت:

منت خدای را که آنچه سالها در نظر داشتیم امروز بعون اله تعالی از قوه بفعل آمد و بانجام آن مقصود مهم بعنایات الهیه موفق شدیم، زهی روز مبارک و میمونی که روز افتتاح مجلس شورای ملی است، مجلسی که رشته‌های امور دولتی و مملکتی را به هم مربوط و متصل می‌دارد و علائق مابین دولت و ملت را متین و محکم می‌سازد، مجلسی که مظهر افکار عامه و احتیاجات اهالی مملکت است...

در حقیقت نیز چنین بود، اگر نیکو بنگریم می‌بینیم که نهضت مشروطه خواهی - ثمره آن مجلس شورای ملی - زمانی در ایران شروع شد که سراسر قاره پهنای آسیا - جز ژاپن - گرفتار حکومت استبدادی فردی بود و بخش اعظم این قاره در ید قدرت دولت‌های استعمارگر اروپائی به ویژه انگلستان بود، انگلستانی که در آغاز با نهضت مشروطه خواهی همراه بود و چه زود متوجه شد که این نهضت با منافع آنان سازگاری ندارد، از این رو با عقد قرارداد ۱۹۰۷ م با روسیه و تقسیم ایران به دو منطقه نفوذی و یک منطقه بی‌طرف و متعاقب آن با عقد قرارداد ۱۹۱۶ م تقسیم ایران به دو منطقه نفوذی روس و انگلیس و کارشکنی در برنامه دولت‌های مشروطه که یکی پس از دیگری سقوط می‌کردند و فجایعی که در تبریز و دیگر شهرهای ایران بار آوردند، زمینه ساز انحراف ثمره نهضت ملی و مردمی ایران زمین شدند.

امروزه بر ماست که سالروز مشروطه را به دیده احترام بنگریم و با انتشار اسناد و یادداشت‌ها و خاطرات و آنچه را که در آرشیوها - اعم از دولتی و غیره - وجود دارد، برای بهتر روشن شدن حقایق تاریخ معاصر به نشر آن بپردازیم.